УДК 81’25 (477) (091) “19”

ВІЛЬГЕЛЬМ ГОРОШОВСЬКИЙ ТА ФРАНЦІШКА ШТАЙНІЦ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧІ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ: КРИТИЧНИЙ ШТРИХ З ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Олександр БІЛОУС, Ольга БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

Розрізняють чотири фази рецепції поезії Т.Шевченка шляхом перекладу його творів німецькою мовою. Зрозуміло, кількість етапів умовна, оскільки вони за тими чи іншими параметрами взаємодіяли між собою, утворюючи ланки в процесі переємності перекладацького досвіду. Їхні стики пов’язані з перекладацькими досягненнями І. Обріста, І. Франка, О. Грицая, Ю. Віргінії. Так, упродовж 1870 – 1917 рр. до перекладу Шевченкового «Заповіту» зверталися сім перекладачів, у т.ч. І. Обріст,

І. Франко й Ю. Віргінія, В. Горошовський. Ідеться зокрема не про зовнішні вдосконалення чи усунення недоліків щодо змістової структури перекладу, а радше про якісно нові перекладацькі рішення, які часом істотно зміцнювали момент відповідності рівня – переклад-оригінал.

Ключові слова: *рецепція, переклад, перекладацький досвід, змістовна структура перекладу, перекладацькі рішення.*

The researchers have established four reception stages of Taras Shevchenko's poetry in German translation. The actual number of stages seems somewhat conventional due to the facts of these stages mutual overlapping and interaction. So translation experience formed peculiar succession links whose junction points are particular translation achievements by Johann Obrist, Ivan Franko, Ostap Hrytsai, and Julia Virginia. Seven translators attempted their own interpretations of The Testament by Taras Shevchenko in the 1870s – 1917. Among them were Johann Obrist, Ivan Franko, Julia Virginia, Wilhelm Horoschowski etc. Their works prove to be not mere amendments or improvements of the translation content structure, but totally new interpreters' decisions which have turned to be a much better regulator of the Source Text-Target Text correspondence and equivalence.

Keywords: *reception, translation, translator's experience, translation content structure, translator's decision.*

Історія сприйняття творчості Тараса Шевченка в німецькомовних країнах завдяки перекладу дає можливість повною мірою наочно побачити результат переємності літературного досвіду *(актуальність)*. Як наслідок сформувалася перекладацька традиція, що відрізняє перші спроби прочитання від творення досконалих моделей перекладацького мистецтва [1]. До останніх належать, наприклад, зразки, які пов'язуємо з іменами І. Франка, О. Грицая, а за новітньої доби – М. Рильського, Г. Кочура, М. Лукаша, Б. Тена, І. Качуровського, О. Тарнавського, Д. Паламарчука, Д. Павличка, Ю. Шкробинця та ін.

У цьому сенсі варто говорити про декілька етапів еволюції й становлення перекладацької шевченкіани *(об'єкт)*. Розрізняємо чотири фази рецепції поезії Т. Шевченка шляхом перекладу його творів німецькою мовою *(предмет)*. Зрозуміло, кількість етапів умовна, оскільки вони за тими чи іншими параметрами взаємодіяли між собою, утворюючи ланки в процесі переємності перекладацького досвіду. Їхні стики пов'язані з перекладацькими досягненнями І. Обріста, І. Франка, О. Грицая, Ю. Віргінії. Так, упродовж 1870 – 1917 рр. до перекладу Шевченкового «Заповіту» зверталися сім перекладачів, у т.ч. І. Обріст, І. Франко й Ю. Віргінія. Ідеться зокрема не про зовнішні вдосконалення чи усунення недоліків щодо змістової структури перекладу, а радше про якісно нові перекладацькі рішення, які часом істотно зміцнювали момент відповідності рівня – **переклад-оригінал** *(проблематика)*. Наприклад, 1904 року "Заповіт" був надрукований у перекладі **В. Горошовського(1870-1935)**[1]. З усіх відомих нині інтерпретацій цього вірша згаданий переклад В. Горошовського [8: 456 – 457] є художньо найменш досконалим. Це був один з перших виявів його зацікавлень українською літературою. Її популяризації у німецькомовних країнах він присвятив багато років життя. Його перу належать німецькомовні інтерпретації творів Т. Шевченка, Ю. Федьковича, І. Франка, А. Свидницького, Панаса Мирного, Т. Бордуляка та інших українських авторів. Доречно зауважити: цю унікальну пристрасть прищепили В. Горошовському Р. Сембратович і М. Коцюбинський. Це ще одне свідчення плодотворності особистих контактів у процесі міжнародної літературної взаємодії щодо перебігу координат – міжнаціонального та внутрішньонаціонального характеру.

«Заповіт» Т.Шевченка й «Каменярі» І. Франка в трансформації В. Горошовського – це не що інше, як буквальне відображення винятково змістової характеристики оригіналів. Водночас у його доробку є й вдало перекладені цілісні уривки та окремі твори, коли йдеться про Горошовського як реципієнта прози М. Коцюбинського. Різниця виявляється у відступах, перенесеннях у текст перекладу поетичних першоелементів (ритмічний малюнок, звукова асоціація й т.д.). В. Горошовський не володів поетичним обдаруванням, зате поєднував у собі хист критика й перекладача прози. Тут не йдеться про жанрове протиставлення на рівні поезія – проза, про яке ще 1959 року висловив думку В. Виноградов: «Вірші й проза – не дві замкнуті системи. Це два типи, що історично розмежували поле літератури, але межі їх розмиті й перехідні явища можливі» [2: 27].

Ми розглядаємо жанрове розходження та його особливості в перекладі як завершену даність, оскільки оригінал, тобто поетичний, прозаїчний чи драматичний твір, а також

[1] **ГОРОШОВСЬКИЙ** Вільгельм /Wilhelm Horoschowski (1870-1935); місце народження – Галичина (докладніше невідомо), австрійський перекладач.

відповідний переклад є суверенними художніми позиціями. Не можна не оцінити перекладацьку активність В. орошовського в першому десятилітті ХХ століття. Концепція його уявлень про взаємозв'язки й взаємодію національних літератур несе відбиток поглядів М. Коцюбинського, якому належить головна заслуга в прилученні австрійського літературознавця до пропаганди української культури в німецькомовному світі.

Незважаючи на роботи українських учених – Ф. Погребенника, Я. Погребенник, М. Грицюти, В. Гладкого, М. Нагірного, В. Михайлюка, В. Ткачівського, Я. Лопушанського – творчість В. Горошовського в його зв'язках з українською літературою вимагають більш ретельного дослідження *(перспектива)*.

Перші інтерпретації В. Горошовського творів М. Коцюбинського з'явилися 1904 року [6: 307 – 311]. Безсумнівним досягненням періоду 1900 – 1920 рр. щодо рецепції творчості М. Коцюбинського не тільки в німецькомовних країнах, але й у країнах Західної Європи є вихід у світ творів українського письменника окремою книжкою [7]. Резонанс, що викликали твори М. Коцюбинського в пресі західноєвропейських країн, ми пов'язуємо з пропагандистською діяльністю В.Горошовського, а також з його публікаціями про життєвий і творчий шлях письменника на сторінках журналу "Ruthenische Revue" (з 1906 року журнал виходив під назвою "Ukrainische Rundschau", припинивши своє існування в 1915 році). 1909 року вийшли окремі видання творів М. Коцюбинського німецькою (Відень) і шведською (Стокгольм) мовами. Крім цього, його твори ввійшли до книги «Українські оповідачі» – першої антології української новелістики, складеної В. Горошовським, а також до збірки перекладів К. Кракалії («Посол від чорного царя»). На збірник "Pro bono publico" з'явилося понад 25 рецензій у німецькомовній пресі.

Початок рецепції творчості М. Коцюбинського на рівні художнього перекладу іноземними мовами поклав В. Горошовський. Характерними для його перекладів є узагальнення, в яких він утверджує цей засіб міжлітературної взаємодії як її найважливіший фактор. Тому збірка "Pro bono publico", якщо оцінювати сприйняття літературного досвіду в контексті традиції, визначила тяжіння німецькомовного читача до творчості М. Коцюбинського.

В. Горошовський зі свого боку взяв найактивнішу участь у популяризації книжки: він турбувався не тільки долею її рецепції, але й ширше – з позицій пропаганди української культури. Його «присутність» у рецепційному процесі переконливо розкривається в листах до М. Коцюбинського, в яких виявляються принципи й погляди В. Горошовського на взаємодію національних культур завдяки перекладу. Ілюстрацією цього можуть служити його послання (багато з них написані українською мовою) до автора "Fata morgana" у 1906 – 1912 рр. Перекладацькі завдання вирішувалися В. Горошовським полівимірно, він виходив із засад реалізації загальних і одиничних потреб, що стояли перед українським письменством.

З огляду на загальні закономірності рецепційного процесу цікаве таке свідчення В. Горошовського, викладене в листі до М. Коцюбинського від 13 лютого 1912 року, в якому знаходимо факт про намір перекласти німецькою мовою повість "Fata morgana" [3: 24 – 29]. Цей задум австрійського перекладача не був втілений у життя. Важко пояснити й причину того, чому В. Горошовський після першої світової війни фактично цілком відійшов від літературної діяльності. Подібний прецедент відбувся, на жаль, і з німецьким пропагандистом української літератури Г. Адамом, що також припинив майже в один час з В. Горошовським свою діяльність на терені німецько-української літературної взаємодії. Цікава типологічна паралель міститься в листі до М. Коцюбинського від 16 січня 1912 року, де В. Горошовський згадує імена М. Чернишевського й Максима Горького.

Одна з важливих заслуг В. Горошовського полягає в тому, що він поклав початок перекладу творів українських авторів саме з мови оригіналу, а не через мову-посередника. Для нього була важлива передусім змістова тканина першотвору. Тут його можна порівняти з видатним вченим і діячем шведської культури А. Єнсеном. 1909 року він випустив у Стокгольмі збірку оповідань М. Коцюбинського в своїй інтерпретації шведською мовою. Ми свідомо не згадуємо ім'я Й. Г. Обріста чи К. Е. Француза, які перекладали також з мови оригіналу, оскільки досконало володіли мовою мети – українською.

Винятковий інтерес до В.Горошовського виправданий умовами, в яких здійснювався переклад. У цьому аспекті він був абстрагований, як і А. Єнсен, від реальних мовних ситуацій. Його рішення були більш специфічні в порівнянні з Й.Г.Обрістом, який проживав в українському мовному середовищі і був пов'язаний із екстериторіальним центром німецької культури у Чернівцях. Це виразно простежується при зіставленні творів у перекладі В. Горошовського, представлених у антології "Ukrainische Erzähler" (1909). Перекладачеві й укладачеві збірника вдалося виявити діалектику історичного розвитку в її специфічно прагматичному віддзеркаленні, яке є ядром художнього твору, наприклад, М. Коцюбинського. Відзначимо нерівноцінність дібраних творів, які презентували українську малу прозу. Адже тут представлені далеко не кращі оповідання Ю. Федьковича, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, О. Стороженка, Б. Грінченка, Т. Бордуляка. У цьому й полягає основна причина того, що книжка не викликала інтересу широкого читацького загалу. Питання добору творів заздалегідь визначило на рівні конкретно-історичного підходу до матеріалу мінімальний вплив на потенційного німецькомовного реципієнта.

Антологія українського оповідання не привернула увагу з боку австрійської та німецької критики. Однак, співпраця В. Горошовського з Р. Сембратовичем і М. Коцюбинським дала значний поштовх до створення центру міжнаціональних літературних взаємин у Відні. Крім згаданого видання австрійський літературознавець готував до друку окремою книжкою переклади Шевченкових творів. Про цей проект він інформував М. Коцюбинського в листі від 29 серпня 1909 року. Якщо давати оцінку його перекладові «Заповіту», де штучно прилаштовується під відповідну схему кожне слово Т. Шевченка, то сумнівною є його довершеність з погляду представлення німецькомовному читачеві генія української культури.

Свого часу Л. Щерба писав про «правила додавання смислів», що дають «не суму смислів, а нові смисли...» [4: 24]. Найбільш «організовано» це виявляється в сфері поезії. Її виразниками постають Гомер і Данте, В. Шекспір і Й.-В. Гете, Дж. Байрон і П. Б. Шеллі, О. Пушкін і Т. Шевченко, А. Міцкевич і Ф. Прешерн та ін. У їхніх творах літературна нормативність і національна своєрідність істотно впливають на всю систему рецепції. Якщо під таким кутом зору аналізувати вірші Т. Шевченка в німецьких перекладах, які з'явилися в період 1870-1920 рр., то можна стверджувати, що інтерпретатори Шевченкового слова не досягали художньо досконалого відтворення. Йдеться не про певний абсолют – його складно досягти, оскільки історизм розвитку і визначає якісні зміни; а радше про ті завершені стосовно до того чи іншого етапу еволюції перекладацького мистецтва паралелі, що максимально співвідносяться з оригіналом. Розкрити можливості перекладу – значить відчути полівимірність художньої творчості, психологія якої, за твердженням А.Тарковського, важко піддається розкодуванню. Проте в історії перекладацького мистецтва можна виявити чимало прикладів повної «сумісності» поетичної краси оригіналу мовою перекладу. Такими художньо досконалими сплесками перекладацької творчості вважаємо класичні інтерпретації Б. Пастернака («Марія» Т. Шевченка), М. Лермонтова («Горные вершины» Й.-В. Ґете), М. Бажана («Витязь в тигровій шкірі» Ш. Руставелі), Б. Тена («Одіссея» та «Іліада» Гомера), М. Рильського («Пан Тадеуш» А. Міцкевича), Ю. Шкробинця (поезії Ш. Петефі).

Поетичні переклади Івана Франка, Остапа Грицая, а також **Францішки Штайніц (1875–1942)** [1] і передусім Юлії Віргінії [10], які з'явилися в 1909 – 1911 рр., належним чином дають підстави для оцінки характеру вихідних принципів і кінцевих висновків щодо взаємодії літератур.

[1] **Штайніц** (Steinitz) Францішка (geb. am 5. April 1875 in Rosenberg (Oberschlesien); gest. am 02. Januar 1942 im KZ-Lager Gurs/ Südfrankreich) – німецька перекладачка. В журн. «Aus fremden Zungen» («З чужих мов», 1909, № 20) надрукувала свої переклади віршів Т.Шевченка «Вітре буйний, вітре буйний!», «Садок вишневий коло хати», «Ой одна я, одна». Перекладам передувала її стаття, в якій поезії Т.Шевченка авторка назвала перлинами української лірики.

Ми не розглядаємо комунікативну систему як лінійний, загальнонаправлений, каузальний ряд за схемою, тобто ланцюг, у якому переклад є носієм тимчасової послідовності. У названій системі відзначаємо тільки наявність реального моменту сприйняття твору, унаслідок чого забезпечується зв'язок об'єктивних критеріїв у процесі рецепції іншомовного тексту *(завдання)*. У цьому плані цікаві інтерпретації Ф. Штайніц, яка перекладала з англійської, іспанської, російської й української мов. Найбільш інтенсивний період її популяризаторської діяльності стосується 1902 – 1909 рр. У 1909 році вона плідно співпрацювала з берлінським журналом "Aus fremden Zungen", опублікувавши свої переклади віршів із Джона Девідсона і Тараса Шевченка [9: 926 – 927].

Що ж привабило Ф. Штайніц як перекладача до творів Дж. Девідсона й Т. Шевченка? Відповідь на це питання варто шукати в художньо-образному подоланні у свідомості поетів кризових явищ у суспільстві (наприклад, образ Прометея в поемі «Кавказ» Т. Шевченка) та їхньої трансформації в дійсності. Тут наявний образний зв'язок, тобто рецепційна установка за схемою: *оригінал – прочитання – переклад.*

Саме такою налаштованістю «для себе» й пояснюється те, що в статті «Тарас Шевченко» німецька перекладачка чітко виявляє тяжіння до соціально-історичної характеристики поем «Кавказ» і «Сон», тобто творів, у яких український поет з великою художньою силою відтворив соціальний світ у всьому розмаїтті протиріч. Разом з тим, Ф. Штайніц бачить в українському поетові, як і в Дж. Девідсоні, головним чином, творця лірика, пісні якого «належать до перлин української поезії». Однак її висновки базуються тільки на аналізі художнього письма Т. Шевченка, на глибоко індивідуальному вираженні поетом сутності у таких трьох віршах, як «Ой одна я, одна...», «Садок вишневий коло хати», «Вітре буйний, вітре буйний». Усі три твори Ф. Штайніц переклала німецькою мовою.

Відзначимо, що перекладачка домагається у своїх інтерпретаціях Шевченкових творів надзвичайної динамічності й музикальності вірша:

Die Mutter legt das Kindlein nieder.
Und ihre Hand die Wiege hält,
Bis selber sie der Schlaf befällt.
Der Nachtigall, der Mädchen Lieder,
Kein Laut ringsum duchdringt die Welt.

Ф. Штайніц створила версію, яку можна вважати повноцінною на рівні форми й змістової концентрації. При всій довільності відтворення окремих місць, зокрема, з віршів «Вітре буйний, вітре буйний» та «Ой одна я, одна», її перекладацький досвід відповідає критеріям задовільної оцінки. Стиль перекладів Ф. Штайніц свідчить про добре володіння прийомами вибірковості в процесі відтворення лексичних одиниць першоджерела, зберігаючи ідейний задум і композиційну побудову віршів Т. Шевченка та балад Дж. Девідсона.

Підсумовуючи слід наголосити, що у низці німецьких видань, що систематично інформували про досягнення української літератури, журнал "Aus fremden Zungen" посідав на початку XX століття одне з перших місць. У цьому чимала заслуга Ф. Ледерманна, який був вірний традиціям І. Кіршнера, відомого літературознавця й засновника названого літературного органу 1890 року. Як І. Кіршнер, так і Ф. Ледерманн надрукували на сторінках журналу протягом 1890 – 1914 рр. низку дослідницьких розвідок про слов'янські літератури. Привертають увагу такі публікації, як «Листи Чехова» В. Торніуса, оповідання М. Горького й А. Чехова, докладна стаття Г. Полонського про творчість Л. Андрєєва, огляд М. Михайловського, статті про чеську, польську й українську літератури. Примітно, що в журналі побачили світ кілька українських пісень.

На початку XX століття твори таких українських письменників, як Т. Шевченко, І. Франко, В. Стефаник, Леся Українка, О. Кобилянська, М. Коцюбинський та ін. адаптувалися в міжнародному контексті. Значний внесок у цьому плані належить І. Франку, статті якого періодично з'являлися в австрійській, німецькій, польській, чеській, словацькій, угорській і російській пресі. Його концептуально новаторські засади відображені в багатьох літературознавчих працях, що висвітлюють питання генези й становлення українського письменства [5: 382 – 387] з проекцією на європейський контекст *(перспектива*

дослідження). А тому вплив Івана Франка відчувається і в критичних відгуках про українську літературу Г. Адама, В. Горошовського, Ф. Штайніц, А. Зеліба, А. Єнсена. Ю. Віргінії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус О. І. Багатовимірність міжлітературної взаємодії. Монографія / За редакцією М. Зимомрі. – Кіровоград : ІМЕКС ЛТД, 2008. – 136 с.
2. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. / В. В. Виноградов. – М., 1959. – 656 с.
3. Михайлюк В. Г. Невідомі переклади новел Коцюбинського "Він іде" та "Поєдинок" // Рад. літературознавство. – 1980. – № 11. – С. 24 – 29.
4. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. / Л. В. Щерба – Л., 1974. – 428 с.
5. Franko I. Die ukrainische (ruthenische) Literatur // Aus fremden Zungen. – 1901. – Bd. 1. – H. 8. – S. 382 – 387.
6. Kocjubynskyj M. Zwischen Fels und Meer. Aus dem Ukrainischen übersetzt von W.Horoschowski // Die Ruthenische Revue. – 1904. – H. 13. – S. 307 – 311.
7. Pro bono publico. Novellen von M.Kocjubynskyj. Autorisierte Übersetzung aus dem Ukrainischen von W.Horoschowski. – Wien, 1909. – 297 S.
8. Schewtschenko T. Vermächtnis. Übersetzung von W.Horoschowski // Die Ruthenische Revue. – 1904. – H.15. – S. 456 – 457.
9. Schewtschenko T. Ukrainische Volkslieder (Dem Kobsar entnommen). Übersetzt von Franziska Steinitz // Aus fremden Zungen. – 1909. – Nr. 20. – S. 926 – 927.
10. Schewtschenko Taras. Ausgewählte Gedichte. Aus dem Ukrainischen von Julia Virginia. – Leipzig : Xenien-Verlag, 1911. – 111 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Заслужений працівник освіти України.

Наукові інтереси: семантико-стилістичний аналіз художніх творів, теорія і практика перекладу германських мов.

Ольга Білоус – старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українсько-німецькі міжлітературні зв'язки, теорія і практика перекладу германських мов.